

โมกขธรรมประยุกต์

- ๑๑ -

๒๐ เมษายน ๒๕๑๘

ทาง

ท่านนักศึกษา ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,
การบรรยายในชุดโมกขธรรมประยุกต์นี้เป็นครั้งที่ ๑๑ แล้ว
ผมจะได้กล่าวโดยหัวข้อสั้น ๆ ว่า “ทาง”.

ทาง เรียกโดยภาษาบาลีว่า มคฺค แล้วก็เปลี่ยนมาเป็นภาษาไทยว่า
มรรค หรือ มรคา เป็นต้น.

ขอให้นึกถึงความมุ่งหมายหรือเจตนาอันแท้จริงของการบรรยายชุดนี้ ที่เรียกว่า
“โมกขธรรมประยุกต์” คือ จะเอาเรื่องโมกขธรรมมาประยุกต์ให้เข้ากับชีวิตประจำวัน
เพื่อจะแก้ข้อสงสัยที่เราพูดกันว่า ใช้ไม่ได้, เอาเรื่องของพระนิพพานมาเป็นเรื่องชาวบ้าน
หรือเป็นเรื่องโลก ๆ ไม่ได้. แต่ผมก็ยังยืนยันอยู่ตลอดเวลา ว่าใช้ได้.

๒๕๓

เราจะประยุกต์ธรรมะมาใช้ในชีวิตประจำวันให้ได้

คำว่า “ประยุกต์” นั้น หมายถึงเอาหลักเกณฑ์มาใช้ในความหมายอย่างเดียวกัน แม้ว่าจะมีระดับเดียวกัน; แม้ที่สุดแต่คำว่านิพพาน ก็จะทำให้เอามาเป็นเรื่องของชาวบ้าน ในชีวิตประจำวัน ว่าเขาต้องนิพพานในความหมายของพระนิพพานนั้นมาใช้ อยู่เป็นประจำ เพื่อแก้ความร้อน มิฉะนั้น จะร้อนอยู่ตลอดเวลา จะเป็นบ้า จะตาย.

ยังยิ่งไปกว่านั้นอีก ซึ่งเขาจะไม่ยอมเชื่อกันง่าย ๆ คือ การที่จะกล่าวว่า “นิพพานนั้น เรามีอยู่แล้วเป็นประจำ หรือเป็นพื้นฐาน กิเลสหรือความทุกข์ต่างหาก เพิ่งมีมา”; หมายความว่าเมื่อเราปล่อยไปโง่ไป อวิชชาเกิดขึ้น นี่ก็ทำให้เกิดกิเลส ทำให้เกิดความทุกข์ มากลบ มาแทรกแซงภาวะปกติของคนเรา ซึ่งมีความหมายเหมือนกับนิพพาน คือ **ปกติหรือว่างจากการรบกวนของกิเลส นั้นแหละมันเป็นลักษณะของนิพพาน.** แต่ว่ามันไม่ถาวร มันเปลี่ยนไปได้ มันให้อโอกาส, คือจิตยังไม่ได้รับการอบรมที่ดี ก็ยังให้อโอกาสแก่การที่จะเกิดขึ้นแห่งกิเลสหรือความทุกข์; ภาวะที่ประกอบอยู่ด้วยคุณสมบัติอย่างพระนิพพาน คือว่าง คือเย็น คือสงบ คือบริสุทธิ์ นั้น มันก็สูญไปเป็นคราว ๆ.

ขอให้สังเกตดูให้ดีให้สมกับคำว่า “ประยุกต์” คือไม่ใช่พูดยังเดียว ไม่ใช่ตัวหนังสืออย่างเดียว ไม่ใช่คิดโดยเหตุผล; ต้องรู้สึกด้วยความรู้สึก ต้องรู้จักสิ่งเหล่านี้ทุกอย่างโดยความรู้สึกลงไปที่ตัวของมันจริง ๆ. บางเวลาเราร้อนเป็นไฟ บางเวลาก็กลั๊กลุ่ม เหมือนกับคนบ้า; แต่ก็มีบางเวลาที่เราเย็นหยุดหรือว่าง หรือสงบ มันก็มี. แต่พอถึงเวลาอย่างนี้เราไม่ค่อยสังเกต เราไม่สนใจมันสบายเสียก็แล้วกัน; ก็ไม่สนใจว่ามันก็มีอยู่ ในลักษณะที่ประหลาดอย่างยิ่ง. เราก็ไม่ค่อยให้ความหมาย หรือให้คุณค่า ให้แก่ภาวะอย่างนี้. **นี่เป็นจุดดั่งคันที่ทำให้เข้าใจไม่ได้ ต่อสิ่งที่เรียกว่าธรรมะ หรือพระนิพพาน.**

แม้แต่เรื่องของ นิพพาน ก็เป็นเรื่องที่เอามา ประยุกต์ในชีวิตประจำวันได้ โดยควบคุมให้ไม่เผอเรอ ; อย่าให้โอกาสแก่กิเลสเกิดขึ้น หรือความทุกข์เกิดขึ้น มันก็จะเป็นนิพพานที่จริงยิ่งขึ้น เข้มข้นยิ่งขึ้น ยืดยาวออกไป ยืดยาวออกไป จนถึงวันหนึ่ง จิตก็ถึงขนาดที่จะไม่ให้โอกาสแก่การเกิดของอวิชชา.

ต้องสนใจรู้อริสของธรรมะ แล้วจะเกิดศรัทธา

สิ่งที่สำคัญที่สุด นั่นก็คือ ความพอใจ ในการที่**ได้รับรสชาติของพระนิพพาน** อย่างนั้นแหละ คือ**ศรัทธาจริง**; ศรัทธานอกนั้นเป็นศรัทธาเพื่อ ๆ เพื่อมัน แม้แต่เชื่อให้เด็ดขาด ให้สุดสามารถอย่างไร มันก็เป็นศรัทธาเพื่อมัน ไม่เคยได้ชิมลองของจริง. เราได้รู้อริสของความสงบเท่าไร เราก็จะมีศรัทธาในเรื่องของความสงบ หรือในพระพุทธศาสนามากขึ้นเท่านั้น.

เดี๋ยวนี้ เราก็ไม่สนใจว่าความสงบอยู่อย่างไร ไม่เป็นที่พอใจ เพราะไม่ได้รู้สึกสนใจ ก็เลยไม่มีศรัทธา; เพราะฉะนั้น คนพวกนี้ แม้จะพูดว่ามีศรัทธา มันก็เพื่อใจ. ถ้าจะพูดว่า พวกคุณทั้งหมดยังไม่มีความศรัทธาเลย ก็อาจจะได้ คือมีความศรัทธาแต่คาดคะเนตามเหตุผลว่าจะดีแน่ อะไรแน่ ก็มาสนใจพระพุทธศาสนา เชื่อพระพุทธพระธรรม พระสงฆ์. ศรัทธาอย่างนี้ยังไม่เป็นรากฐาน; ต้องรู้อริสของความสงบเสียก่อน. นี่เรากำลังพูดกันวันหลัง ที่เกี่ยวกับศรัทธา; จะยกตัวอย่างมาให้ฟังว่าเมื่อ**ไม่สนใจในธรรมะตัวจริง ศรัทธาก็ไม่เกิด** คล้ายกับไม่มีจุดตั้งต้นที่แท้จริง.

นี่การที่จะเอาพระนิพพานมาเป็นเรื่องประยุกต์ประจำวัน มันก็ต้องคอยจ้องว่า เมื่อไรจิตสงบ **ว่างจากตัณหา - ของกู** มันมีรสชาติอย่างไร, แล้วก็**รีบดื่ม** รีบเสวย ความสุขชนิดนั้น ให้**รู้อริส** รู้ชาติ; แล้ว**ศรัทธา** มันก็จะลงราก แน่นแฟ้น. เดิวนั้นฆราวาสก็ไม่เคยมีศรัทธาชนิดนี้ พระเณร ทั้งหลายพรรษาแล้ว ก็ไม่เคยมีศรัทธาชนิดนี้; ขอฟกไว้ให้พิจารณากันดู.

ที่นี่ เพื่อให้เป็นอย่างนี้ได้ง่ายขึ้น เร็วขึ้น จึงพูดกันถึงเรื่อง “ประยุกต์” คือเอาเรื่องนั้น ๆ มาประยุกต์เข้าไป ในเรื่องประจำวัน ในชีวิตประจำวัน มองให้เห็น จากความรู้สึก แล้วก็เพิ่มความรู้สึกให้มันแรงขึ้น, หรือพูดอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า **ปฏิบัติให้จริงยิ่งขึ้นไปในขั้นนี้ ให้มีรสชาติอย่างนั้น อย่าง รุนแรงขึ้นในความรู้สึก,** หรือจะมีความพอใจ ที่เรียกว่าฉันทะ ก็จะมีศรัทธารวมอยู่ในตัวฉันทะนั้นเอง วิริยะ จิตตะ วิมังสา มันก็ลากกันมาเป็นทาง.

ขอ**ให้มีฉันทะ** เสียก่อน ฉันทะคงเกิดจากสิ่งอื่นไม่ได้ นอกจากจะเกิดจากรสอันประเสริฐ ที่มันแสดงออกมาเป็นการสว่างหน้า ไม่มากก็น้อย; ฉะนั้น ขอ**ให้สนใจในรสของความสงบ** แล้วก็เป็นอันว่า เอาเรื่องพระนิพพานนั้นแหละมาประยุกต์ได้ในชีวิตประจำวัน.

เรื่องโลกุตระต้องเอามาใช้ในชีวิตประจำวันได้

ขอให้เลิกคิด ให้เลิกเชื่ออย่างมกมายตาม ๆ กันไป ว่าเรื่องโลกุตระก็อยู่ที่ไหนก็ไม่รู้ จะเอามาใช้ในชีวิตประจำวันไม่ได้. โทษมันเกิดขึ้นเพราะไปแบ่งโลกียะกับโลกุตระอย่างที่เคยกันอยู่เหมือนกับฟ้าและดิน. เรื่องโลกียะนั้นขอให้อธิว่าเป็นพื้นฐานสำหรับปุถุชนที่มีอยู่แล้ว; นี่ถ้าจะให้ดีกว่านั้นจะไปทางไหน ? ก็คือเขยิบมาทางโลกุตระ คือเริ่มต้นด้วยการ **เข้าใจโลก** แล้วก็ **ถอนตัวขึ้นมาจากความทุกข์** ในโลกนี้ก็คือ**โลกุตระ**.

นี่ระบบของผมสำหรับปฏิบัติ หรือสำหรับบอกผู้อื่น มันเป็นอย่างนี้ บอกว่า “ไม่แยกกัน”, แล้ว **ธรรมะทั้งหลายก็ใช้เพื่อดับทุกข์ แม้ขั้นสูงสุด** ก็เพื่อดับทุกข์ **ขั้นต่ำสุด** ก็เพื่อดับทุกข์; หลักเกณฑ์มันเหมือนกันหมด เพราะว่าความทุกข์มีต้นตอมาจากที่เดียวกัน หรือสิ่งเดียวกันทั้งนั้น. **ความทุกข์ของชาวบ้าน** มาจากกิเลส ตัณหา อุปาทาน, **ความทุกข์ของนักบวช** หรือความทุกข์ของคนที

ออกไปอยู่ป่า เป็นฤๅษี มุนี ก็มาจากกิเลส ตัณหา อุปาทาน; เพราะฉะนั้น ท่านจึงตรัสเป็นระบบไว้ตายตัวว่า มันต้องเป็นอย่างนี้ : ความทุกข์คืออย่างนี้, เหตุให้เกิดทุกข์คืออย่างนี้, สภาพไม่มีทุกข์เป็นอย่างนี้, แล้วทางให้อถึงความเป็นอย่างนั้น มันเป็นอย่างนี้.

ส่วนเรื่องทุกข์เพราะไม่มีเงินใช้ หรือทุกข์เพราะครอบครัวไม่เรียบร้อยนั้น เป็นเรื่องพูดออกไปถึงเปลือกนอกสุด; ถ้าไม่มีเงินใช้ แต่มีสติปัญญาไม่มีกิเลสตัณหา มันก็ไม่ต้องเป็นทุกข์อะไร, หรือยากจนเกินไปก็ไม่ต้องเป็นทุกข์ก็ได้ ก็หาไปก็แล้วกัน, หรือว่าครอบครัวไม่เรียบร้อย ก็รู้จักทำจิตใจให้ปกติ ก็แก้ไขกันไป. นี่เราจะไปแก้ในเรื่องว่า ไปทู่เมหาเงินใหม่ หากครอบครัวใหม่ หาอะไรใหม่อย่างนี้ มันก็เป็นเรื่องโลกมากไป ก็ยกไว้ให้เป็นเรื่องของชาวโลกทั่วไปดีกว่า; อย่างมาเกณฑ์ให้เป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าจะต้องสอน หรือจะต้องอะไรเลย เป็นเรื่องของชาวโลกระดับทั่วไป ไม่ต้องเกี่ยวกับศาสนาก็ได้ กระทั่งมันจะลงไปถึงระดับสัตว์เดรัจฉาน มันก็ไม่ต้องไปเกี่ยวกับเรื่องธรรมชาติระบบนี้ก็ได้.

นี่เราตั้งต้น ระบบนี้กัน ตรงที่ว่า ความทุกข์นี้เกิดมาจากกิเลสตัณหา ก็รู้เรื่องนี้ให้ดีโดยมีความทุกข์อยู่ แล้วรู้จักความทุกข์เสีย ก็จะมองเห็นสภาพที่ตรงกันข้าม โดยการคำนวณว่ามันตรงกันข้าม, และบางเวลามันก็ได้เกิดขึ้นจริง คือเวลาที่เราไม่มีกิเลสตัณหานั่นก็มีอยู่ ก็เรียนจากสิ่งนี้อีกทีหนึ่ง.

นี่เป็นอันตัดบทกันไปเสียที่ว่า อย่าได้มามีปัญหาในแง่ที่ว่า เรื่องของโลกุตระนั้น ไม่เกี่ยวกับชาวบ้าน เพราะว่าโลกุตระนั้น คือพ้นทุกข์ เหนือทุกข์ ตับทุกข์; ฉะนั้น ถ้าใครมีความทุกข์คนนั้นจำเป็นที่จะต้องเข้าเกี่ยวข้องกับสิ่งที่เรียกว่าโลกุตระ คืออยู่เหนือทุกข์.

ทีนี้ใครล่ะที่จะมีความทุกข์ยิ่งไปกว่าชาวบ้าน ? ความทุกข์ มันไประคมกองอยู่ที่พวกชาวบ้าน ทั้งนั้น ชาวบ้านก็ควรจะรู้เรื่องนี้; ฉะนั้น เรื่องโลกุตระคือ

เรื่องคัมภีร์ เป็นเรื่องสำหรับชาวบ้านโดยตรง แม้ว่ามันจะเป็นระดับต่ำระดับแรกๆ ก็อย่าบ่นๆ อยู่ ก็สนใจไปเรื่อย ๆ. เรื่อง **อริยสัจ** ที่มันสูงส่งนี้ ก็เป็นเรื่องสำหรับชาวบ้าน, หรือว่าเรื่อง **โพชฌงค์ ๗ ประการ** ที่ใกล้พระนิพพานเข้าไปเต็มที่แล้ว ก็ยังเป็นเรื่องของชาวบ้าน เป็นหลักเกณฑ์ที่ชาวบ้านอาจจะเอาไปใช้ได้เป็นอย่างดี สำหรับให้บรรลุถึงพระนิพพาน ในฐานะที่เป็นความเย็น แม้สำหรับระดับชาวบ้าน.

ระหว่างทุกข์ ไปสู่ความไม่มีทุกข์ คือ “ทาง”

เอาละทีนี้จะพูดถึงเรื่อง “ทาง” ตามหัวข้อที่กำหนดไว้สำหรับวันนี้ เมื่อเข้าใจเรื่องทุกข์ กับเรื่องไม่มีทุกข์แล้ว ก็ให้ถือว่า “ทาง” มันอยู่ที่ตรงนั้นแหละ ตรงระหว่าง **ทุกข์ไปสู่ความไม่มีทุกข์ตรงนั้นแหละคือทาง** ก็กลายเป็นเรื่องของชาวบ้าน หรือเรื่องของคนที่มีทุกข์อีกนั่นเอง. มันต้องให้ “ประยุกต์” ลงไปอย่างนี้ จึงจะมีประโยชน์ ไม่เช่นนั้นก็เป็นเรื่องทวนหนังสือไปหมด. **ใครมีความทุกข์ เอาความทุกข์ออกมาดู ขิณรสของความทุกข์อยู่ด้วยสติสัมปชัญญะ** ก็มีความประสงค์ที่จะเดินออกไปเสียจาก **ความทุกข์นั้น** ก็เรียกว่า **เส้นทาง**; ถ้าเป็นเรื่องของชีวิต ก็เป็นเรื่องที่ต้องขยายยาวออกไป จนเป็นการเดินทางที่กว้างขวาง หรือมีความหมายพิเศษ เพราะว่าเป็นการเดินทางของจิตใจ ไม่ใช่เดินด้วยเท้า.

ทางของใจ คือระบบปฏิบัติ

ตรงนี้อาจจะขบถบอกหน่อยว่า คำที่ใช้ยู่กำกับอีกตามเคย ที่ใช้ยู่ในภาษาไทย กับที่ใช้ยู่ในภาษาบาลีหรือภาษาธรรมะก็ต่างกัน; เพราะฉะนั้นเราก็รู้ไว้ด้วย เช่น คำว่า “ทาง” หรือ “มรรค” นี้ ก็ยืมมาจากชาวบ้าน ใช้ยู่ : เรียกถนนหนทางก็เรียกว่าทาง; แต่พอมาใช้ในภาษาธรรมะ มันกลายเป็นทางของใจ นั่นคือระบบของการปฏิบัติ หรือแนวหรือสายของการปฏิบัติที่มีอยู่อย่างไร นั่นเรียกว่าทางสำหรับจิตใจเดิน. ถ้าทางอย่างถนนอย่างทางรถไฟอย่างนั้น ก็เป็นทางสำหรับเท้ามันเดิน วัตถุมันเดิน ล้อมันเดิน

อะไรมันเดิน ; แต่อย่างน้อยก็ยังเหมือนกันตรงที่มัน มีแนวเป็นสายไปอย่างถูกต้อง
จึงจะไปถึงที่หมายปลายทางได้.

ยังมีมากไปกว่านั้นอีก ก็คือว่า คำว่า “มรรค” ในภาษาบาลี หรือภาษา
พระธรรม นี้ไม่ได้แปลว่า “ทาง” อย่างเดียว มันก็ยังแปลจนถึงกับว่า **หมายถึงการเดินทางด้วย**. มรรคเฉยๆ ไม่มีประโยชน์อะไร เพราะมันเป็นเรื่องของจิตอย่างทีกล่าไปแล้ว ;
แล้วเมื่อเรียกว่า “ทาง” แล้ว ต้องหมายถึงการเดินทางด้วย ไม่ใช่มีตัวทางอยู่เฉยๆ. อย่าง
มรรคมงคล ๘ ความถูกต้องของทิวทัศน์ ความถูกต้องของสังกัปปะ วาจา กัมมันตะ อะไร
ต่าง ๆ นั้น มัน **หมายถึงประพาศอยู่** ไม่ใช่เป็นสักว่าตัวหนังสือ หรือคำพูดที่พูดไว้
จึงจะเรียกว่าทาง ; ต้องหมายถึงระบอบการปฏิบัติ ที่ปฏิบัติอยู่อย่างนั้น จึงจะชื่อว่า
นั้นแหละเป็นตัวทาง ไม่ใช่คำพูดที่วางไว้ หรือทฤษฎีที่วางไว้ หรือปรัชญาที่ตั้งไว้ กลายเป็นว่า **ตัวการกระทำลงไปจริง ๆ** ตามกฎเกณฑ์เหล่านั้นแหละ **เป็นตัวทาง**.

ทีนี้ มันยังยิ่งไปกว่านั้นอีก ซึ่งคุณอาจจะไม่เชื่อ ว่า **ตามหลักของพระพุทธ**
เจ้านี้ ท่านถือว่า เมื่อ **เดินเสร็จแล้ว จึงจะเรียกว่าทาง** ; ถ้ายังไม่มีการเดิน ไม่
ประสบความสำเร็จในการเดิน ยังไม่เรียกว่าทาง. ถ้าเป็นเรื่องทางวัตถุ ทางธรรมศาสาณ
พอเราสร้างถนนเสร็จ สร้างทางรถไฟเสร็จ เราก็เรียกว่ามันมีทางแล้ว ; แม้ไม่มีใคร
เดิน แม้เปิดโล่งอยู่อย่างนั้น ก็เรียกว่ามันมีทาง มีตัวทางแล้ว. แต่ทางธรรมะ จะมี
อย่างนั้นไม่ได้ ; ต้องมีได้ จะเป็นทางได้ต่อเมื่อมี **การปฏิบัติ** ลงไปแล้ว, แล้วจะต้อง
ปฏิบัติเสร็จแล้วจึงจะเรียกว่า มีทางแล้ว ไม่ใช่กำลังปฏิบัติอยู่ด้วยซ้ำไป. เขาเถอะ
อย่างน้อยเขาถือว่า เมื่อกำลังปฏิบัติอยู่ ก็เรียกว่ามีทาง แต่ยังไม่สมบูรณ์ ต่อเมื่อปฏิบัติ
แล้วจึงเรียกว่ามีทาง ; ตัวทางมันกลายเป็นว่า ทางที่ได้มีคนเดินไปแล้ว **ปฏิบัติแล้ว**
มีผลแล้ว **นี่คือทางที่สมบูรณ์**.

ภาษาธรรม มีอะไร ก็ต่อเมื่อกำลังทำหน้าที่

เมื่อพูดอย่างนี้แล้ว ก็อยากจะพูดไปเสียเลยว่ามันเป็นหลักอันหนึ่ง ในฝ่าย
ธรรมะหรือฝ่ายพระศาสนา นี้ คุณจะจำให้แม่นยำว่า เราจะเรียกว่ามีอะไร ก็เฉพาะ **ต่อเมื่อ**

สิ่งนั้นกำลังทำหน้าที่ของมันอยู่. ส่วนภาษาโลก ๆ นี้ ถ้าสักว่ามีไว้ในครอบครองก็เรียกว่ามี; แต่ถ้าภาษารธรรมะต้องสิ่งนั้นกำลังทำหน้าที่ของมันอยู่. แล้วมันคงจะประหลาดมากที่จะบอกให้ทราบสำหรับผู้ที่ไม่ทราบ หรือยังไม่ทราบว่า.

เรา มีตาต่อเมื่อมันมีการเห็นรูป ฟังหูเป็นเรื่องบ้าเต็มทีใช่ไหม? จะเรียกว่าเรามีตาก็ต่อเมื่อมีการเห็นรูป; ในขณะที่มีการเห็นรูป จึงจะเรียกว่าตาได้เกิดขึ้นแล้ว ก็มีการเห็นทางตา มีอะไรไปตามลำดับของมัน. ธรรมคยาอย่างนี้เราไม่มีตา เว้นไว้แต่เมื่อมันมีการเห็น. หู ก็เหมือนกัน ต่อเมื่อมันมีการฟังเสียง จึงจะเรียกว่ามีหู หรือหูได้เกิดขึ้น. จมูก ลิ้น ก็เหมือนกัน มิได้ถือว่า เรามีตา มีหู มีจมูกอะไรอยู่ตลอดเวลา; เพราะมันเพิ่งเกิด; ตาก็เพิ่งเกิดเมื่อมีการเห็น, หูก็เพิ่งเกิดเมื่อมีการได้ยิน, จมูกก็เพิ่งเกิดเมื่อมีการได้กลิ่น, ลิ้นก็เพิ่งเกิดเมื่อได้ลิ้มรส, ผิวหนังก็เพิ่งเกิด เมื่อมีอะไรมาสัมผัสผิวหนัง, ใจก็เพิ่งมีเมื่ออะไรมาทำความรู้สึก, น้ำมันเป็นของที่แยกออกมาอย่างละเอียดอย่างนี้.

เมื่อตายังไม่ได้ทำการเห็นรูป ก็เรียกว่าตายังไม่เกิด มันก็มีดิน น้ำ ลม ไฟ มีอะไรไปตามเรื่องของมัน, มีธาตุตาก็ได้ เขาเรียกจักขุธาตุ ประกอบอยู่ด้วยธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุอะไรก็ได้, มันมีสักว่าธาตุ ยังไม่มีตัวตาเกิดขึ้น ซึ่งทำหน้าที่การเห็น; จักขุนี้จะมีต่อเมื่อทำการเห็น ทำหน้าที่เห็น.

มรรคก็เหมือนกัน จะมีมรรค ต่อเมื่อมีการเดิน เดินอยู่ หรือเดินแล้ว สมบูรณ์ก็เดินแล้ว, ที่พูดไว้เป็นคำพูดหรือเป็นตัวหนังสือ หรือเป็นความรู้ันั้น มันสักว่าชื่อ ไม่ใช่ตัวจริง; เดี๋ยวนี้เราจะมีมรรคกันจริง ก็ต่อเมื่อมีการปฏิบัติในส่วนนั้น ๆ อย่างถูกต้อง. ฉะนั้นคำว่ามรรคหมายถึงตัวทางด้วย, ตัวการเดินทางด้วย, และเป็นทางที่ได้เดินแล้วด้วย, ก็เรียกว่ามรรคอันแท้จริง.

วันนี้เราจะพูดถึงเรื่องสิ่งที่เรียกว่า มรรค ซึ่งแปลว่า หนทาง แต่ด้วยมรรคจริง หมายถึงการเดินทางที่เดินเสร็จแล้ว จึงจะเป็นทางที่สมบูรณ์.

มรรคมืองค์ ๘ ที่กำลังปฏิบัติ บางทีเรียก คีล สมาธิ ปัญญา

เอาละ วันนี้ เราก็พูดกันไปตามทฤษฎีก่อน เรื่อง อริยสัจจ์ทั้ง ๔ เป็นเรื่องทฤษฎีก่อน ด้วยบอกให้รู้ว่า ทุกข์เป็นอย่างไร ๆ, เกิดมาจากเหตุของมัน ก็คือ ตัณหา คือความอยากด้วยอำนาจความโง่ หรืออุปาทานยึดถือด้วยความโง่, ความไม่มีทุกข์ หรือดับทุกข์ ก็คือดับตัณหาเสีย, ทางให้ถึงความดับทุกข์ ก็คือปฏิบัติชอบถูกต้องอยู่ ๘ ประการ; รวมกันเป็นอันหนึ่ง เรียกว่ามรรค.

นี่เป็นทฤษฎีเพียงแต่กล่าว ก็ได้, เป็นเพียงรูปคำกล่าวเป็นทฤษฎี เป็นหลักก็ได้, คือมีเหตุผลให้คำนวณมองเห็นตามไปได้ ก็เรียกว่าปรัชญา ก็ได้ แต่ยังไม่เป็นความจริงขึ้นมา. ฉะนั้น เรื่อง อริยสัจจ์จึงอยู่ในรูปของทฤษฎี และง่ายที่สุดที่จะเอาไปพูดอย่างปรัชญา. แต่พอมาถึงคราวที่จะทำให้เป็นประโยชน์ เป็นผลอะไรขึ้นมา มัน กลายเป็นเรื่องของมรรค.

แยกเอาอริยสัจจ์อันที่ ๔ มาศึกษาให้ดี ปฏิบัติลงไป ก็เรียกว่ามรรค มันจึงจะเป็นปฏิบัติ, แล้วก็ไต่ผลจากการปฏิบัติ; ไม่เป็นเพียงทฤษฎี หรือไม่เป็นเพียงหลักปรัชญา แต่กลายรูปมาเป็นการปฏิบัติ.

มรรคมืองค์ ๘ ที่อยู่ในรูปทฤษฎี ก็เป็นทฤษฎีไปเท่านั้น, รู้ไป พูดไป คิดกันคำนวณให้เหตุผลไป มันก็เป็นมรรคมืองค์ ๘ ในรูปทฤษฎี รวมอยู่เป็นส่วนหนึ่งของอริยสัจจ์ ๔. แต่พอที่จะเป็นการปฏิบัติก็ถึงเอามา แล้วเราดูว่าปฏิบัติอย่างไร แล้วก็ ปฏิบัติลงไป ก็จะเกิดเป็นการปฏิบัติ ขึ้นมา เรียกชื่อเหมือนเดิม; แต่เกี่ยวนี้มาอยู่ในรูปของการปฏิบัติ แล้วมันก็เป็นตัวจริงนั่นเอง. ฉะนั้น ตัวจริงมันเกิดขึ้น

ก็เมื่อมันมีการประยุกต์เสร็จแล้ว นี่เรียกว่าทางมืองค์ ๘ ที่เดินแล้ว เรียกว่าอภิวรรณกิจมรรค ที่ทำเสร็จแล้ว.

มรรคมืองค์ ๘ บางทีก็เรียกว่า **ศีล สมาธิ ปัญญา** นี่ก็อีกเหมือนกัน พอพูดแต่ข้อนี้เป็นเหตุผลก็เป็นการปฏิบัติแล้ว เราก็ไม่ต้องการ มันไม่สำเร็จประโยชน์. เราต้องการว่าจะปฏิบัติลงไปอย่างไร ในส่วนที่เรียกว่าศีล ว่าสมาธิ ว่าปัญญา; ปรับปรุงที่มันมีอยู่ตามธรรมชาติเดิม ๆ นั้น ให้มันดีขึ้น ๆ ดีขึ้น ๆ. นี่จะเป็นการเดินทางโดยแท้จริง เพราะมันดีขึ้น ๆ ดีขึ้น ๆ.

เราอาจจะศึกษา เรื่องศีล สมาธิ ปัญญา พร้อมกันไปได้ กับเรื่อง **อริยมรรคมืองค์ ๘** ประการ; เพราะมันเป็นสิ่งเดียวกัน คือเป็นทางการปฏิบัติด้วยกัน. พอมีการปฏิบัติ มันก็มีการเดิน เพราะคำว่าปฏิบัติกับคำว่าเดินนั้นเป็นคำเดียวกัน; เราไม่ค่อยรู้ เพราะเราไม่ใช่เจ้าของภาษาบาลี แต่ถ้ายาบาลี เราก็รู้ว่าคำว่า “เดิน” กับคำว่า “ปฏิบัติ” นั้น เป็นคำพูดคำเดียวกัน.

อาการที่จิตใจเดิน คือก้าวหน้าสูงขึ้นด้วยอำนาจปฏิบัติธรรม

ที่นี้ “**เดินของจิตใจ**” หมายความว่า **จิตใจมันสูงขึ้น**; ถ้าดูที่กายที่วาจา มันก็สูงขึ้นไปตาม. แต่คำว่า “สูง” ก็อีกนั่นแหละมันมีความหมายตามแบบธรรมะ คือมัน **ใกล้ความดับทุกข์ยิ่งขึ้น ๆ** อย่างนี้เราเรียกว่าสูงขึ้น. เทียบจะไปเข้าใจว่าเป็นวัตถุ พุทธให้มันสูงขึ้น เช่นพุทธรายให้มันสูงขึ้น ๆ หรือหล่อคอนกรีตให้มันสูงขึ้น ๆ อย่างนั้น มันก็เป็นเรื่องวัตถุ, แต่ถ้าเป็นเรื่อง **ทางนามธรรม** ทางจิตแล้ว ก็คือใกล้ต่อความสงบ หรือ **ใกล้ต่อพระนิพพานยิ่งขึ้น**; อย่างนี้เราเรียกว่าสูงขึ้น ๆ จนมันจะสูงกว่า คือสูงกว่าโลก สูงกว่าระดับโลกทั่ว ๆ ไป.

นี่ก็ลองสรุปเอาเองดูว่า เดิน ๆ **เดินนี่คืออะไร** ? แล้วทำไปทางไหน? เมื่อมีการปฏิบัติอยู่แล้วก็เรียกว่าเดิน กำลังนั่งอยู่ก็ได้ ยืนอยู่ก็ได้ นอนอยู่ก็ได้ เดินอยู่

ก็ได้; แต่มันคนละเดิน. แม้ว่าเดินจงกรมอยู่มันก็เดินส่วนร่างกาย; ถ้าจิตใจไม่ก้าวหน้า ก็ไม่มีการเดินของอริยมรรค. ถ้าจิตใจก้าวหน้า แม้นอนอยู่ก็เป็นการเดิน; คำว่า “เดิน” ก็คือ **จิตใจเลื่อนระดับ** ไปด้วยอำนาจของการกระทำ ประพจน์ นี้เราเรียกว่าเดิน.

ทีนี้เรามองกันใหม่ ว่ามันเดินกันเมื่อไร, ที่ไหน, อย่างไร? ควรจะถือเสียว่า **ชีวิตทั้งหลายเป็นการเดินอยู่ในตัว** แม้ชีวิตในรูปของวัตถุมันก็ยังคงเป็นการเดินอยู่ในตัว; ถ้าไม่อย่างนั้นไม่มีชีวิต ไม่ใช่ชีวิต ไม่เป็นชีวิต. ก็อย่างตรงหน้าเรานี้มีต้นไม้และหมคนั้นแหละคือการเดินทางของมัน; มันโตอยู่ทุกวัน ชีวิตต้นไม้เจริญเติบโตอยู่ทุกวัน ก็เรียกว่ามันเดิน.

ขั้นชื่อว่าชีวิตแล้วต้องเดิน; ถ้าไม่เดินมันก็หยุด มันก็ตาย แต่ว่าชีวิตอย่างนี้เป็นเรื่องวัตถุ. เราก็มองกัน ร่างกาย ของเรานี้ ตั้งต้นมาจากไข่ในท้องแม่, แล้วมันก็เติบโตขึ้นมาเรื่อยจนบัดนี้, ออกมาแล้วจนเติบโตอยู่ ทุกวันนี้มันก็เดิน, **เดินอยู่แล้วในร่างกาย** ส่วนรูปธรรมส่วนร่างกายในฐานะเป็นชีวิต เป็นความหมายของคำว่าชีวิต.

ทีนี้มันไม่ใช่มีแต่สิ่งนี้สิ่งเดียว ยังมีระบบอื่น **ระบบจิต ระบบสติปัญญา**; นั่นแหละ **ตัวสิ่งที่มันจะเดินโดยตรง** โดยแท้จริงในที่นี้, คือจิตมันสูงขึ้น ๆ มันใกล้เคียงกับความหลุดพ้นมากขึ้น ก็เรียกว่ามันเดิน. คุณสมบัติของจิต สติปัญญาอะไรต่าง ๆ เหล่านี้มันก็เดิน คือว่ามันมากขึ้น ๆ; เพราะว่าเราอบรมด้วยการกระทำที่เรียกว่าภาวนานี้. **ภาวนา แปลว่าทำให้มันเจริญขึ้น ๆ** ฉะนั้น เขาเป็นคำพูดสั้น ๆ ว่า **เดิน นั่นแหละคือชีวิต** ในทุกแง่ทุกมุม : ชีวิตทางโลกก็เป็นเดิน, ชีวิตทางธรรมก็เป็นเดิน, ชีวิตที่แท้จริง ชีวิตที่จะไปสู่ชีวิตนิรันดรนั้นเขาก็เดิน; **ต่อเมื่อถึงชีวิตนิรันดรนี้ จึงจะหยุดเดินได้.**

เดินฝ่ายกาย และฝ่ายจิตต้องไม่ขัดขวางกัน

ในการเดินทางฝ่ายโลกๆ ทางฝ่ายร่างกาย ให้มีร่างกายสมบูรณ์ กุศลก็ไปศึกษาเอาได้ จากวิทยาการในระบบนั้นๆ. ไปหาศึกษาได้ นอกวัดก็ได้ เรื่องอนามยอะไรต่างๆ, และพร้อมกันนั้นก็ให้มีร่างกายที่ถูกต้อง ที่มัน เป็นปัจจัยแก่การเจริญทางจิต คือชีวิตในทางจิต ให้จิตมันมีโอกาสเจริญ.

ว่าที่จริงกายก็เจริญๆ อยู่ในตัวมันเองระดับหนึ่ง; ถ้าเราไม่ขัดขวางหรือไม่ไปทำให้มันผิดไปเสีย มันก็เจริญของมันเองได้. ที่นี้เรามันโง่ มันไม่รู้ ไปทำให้เกิดการขัดขวางเสีย มันก็เจริญยาก จึงต้องพูดเสียอีกที่ว่า จะต้องมีชีวิตในทางกาย ให้เป็นไปถูกต้อง ที่จะเป็นปัจจัยส่งเสริมแก่ชีวิตในทางจิต กระทั่ง “ชีวิตในทางวิญญาณ”.

ชีวิต ทางวิญญาณ นี้นภาษาที่ผมพูดขึ้นเอง คือทางสติปัญญา; ทางจิตนี้เป็นเพียงจิตที่มีสมรรถภาพอย่างจิต กัดเก่ง จำเก่ง อะไรเก่งก็ได้. ส่วน สติปัญญานั้น คือความถูกต้องของการคิด หรือความรู้; นี่เป็นสิ่งสำคัญที่สุด ถือว่าเป็นเหมือนกับผู้นำ. ผู้นำชีวิตอื่นๆ จะไม่เรียกว่าชีวิตก็ได้เหมือนกัน; แต่จะเรียกว่าชีวิตก็ยังได้ คือชีวิตทางวิญญาณ. ชีวิตทางกายก็คือชีวิตทางเนื้อหนัง, ชีวิตทางจิตคือมันมีความรู้สึกละเอียด, ชีวิตทางวิญญาณก็สติปัญญาที่สมบูรณ์ ญาณปัญญาอะไรต่างๆ ที่มันสมบูรณ์.

แม้เราจะมิจิต จิตสูงเป็นสมาธิอย่างเอก แต่มีมิจฉาปฏิรูป มิจฉาญาณะก็ได้ มันแยกกันอยู่; ถ้าอย่างไรรักขอให้มันเดินกันมาทั้งทางกาย ทั้งทางจิต ทั้งทางวิญญาณ นี่ก็จะถึงปลายทางแน่. ส่วนเส้นทางวัตถุนั้น มันก็เดินด้วยเท้า เดินตามถนน ชีวธวัชเรื่อ ก็ว่ากันไปเรื่องหนึ่ง ไม่เอามาเกี่ยวกันกับเรื่องนี้.

เรื่องนี้เอากายล้วนๆ กายที่เป็นภายนอก มันเดินไปตามความเจริญของกายทางกาย, แล้วจิตก็เป็นภายใน ก็มีความเจริญของกายไปตามวิถีทางของจิต พร้อมทั้งจะ

เป็นที่ตั้งของวิญญาณหรือบัญญา ก็จะมีควมก้าวหน้าทางบัญญา ทางญาณ ทางวิญญาณ. วิญญาณในที่นี้ไม่ใช่วิญญาณตา หู จมูก ลิ้น กาย เป็น **วิญญาณ** ในความหมายพิเศษ **เล็งถึงพระนิพพานก็ได้ เคยมีคำเรียกพระนิพพานว่าวิญญาณ** ก็มีเหมือนกัน.

ญาณ ก็แปลว่า **รู้**, **วิ** นั้นก็แปลว่า **วิเศษ** เจ๋งที่สุดนั่นแหละ; วิญญาณก็คือ อย่างนั้น ไม่ใช่วิญญาณทางตา ทางหู ที่ยังไม่รู้อะไร. ทาง *physical* คือทางร่างกาย, ทาง *mental* คือระบบทางจิต, ทาง *spiritual* นี้คือทางระบบวิญญาณ แยกออกจากกัน โดยเด็ดขาดอย่างนี้; ฉะนั้น มันเดินทั้ง ๓ ทาง.

ที่คุ้นเคยสำหรับเล่าเรียนตั้งแต่แรกเริ่มเดิมทีมา จนเรียนในมหาวิทยาลัยนี้ มันเป็นการเดินทางไหน? คุณให้คิดก็จะเข้าใจได้ มันเป็นการเดินมาพร้อมกัน หลายๆ อย่าง : ทางกาย ก็มี เพราะว่าเราเรียนอะไรรู้อันนี้ มันทำให้มีความเป็นอยู่ถูกต้อง ร่างกาย เจริญ, และทางจิต ก็เจริญ เพราะถูกฝึก ถูกอบรมให้เข้มแข็ง ให้มีสมรรถภาพมาก, ทางวิญญาณ ก็เจริญ จนเรารู้อะไรอย่างถูกต้อง นี่มันมากขึ้นๆ.

จะเห็นได้ว่า มรรค หรือ การเดินตามมรรค มีมาแล้วตั้งแต่แรกเกิด โดยไม่รู้สึกรู้สักตัว แต่มันเป็นระดับต่ำ ยังไม่เอาเข้ามาเป็นระดับที่เรียกว่าอภิญญาหรือมรรค ในพระพุทธศาสนา; พอเรารู้อะไรมากขึ้น รู้จักผิด รู้จักถูก รู้จักทันทางปลายทางอะไรทั้งนี้ ก็มีการเดินในทางจิตใจมากขึ้น ทางสติปัญญามากขึ้น. นี่ก็ใกล้ระบบมรรคในพระพุทธศาสนา กระทั่งว่าเป็นตัวมรรคอย่างสมบูรณ์ ซึ่งจะทำให้บุคคลนั้น กลายเพศจากปุถุชนไปเป็นพระอรหันต์.

ระบบในพุทธศาสนา เป็นการเดินจากปุถุชนสู่อริยะ

ระบบในพระพุทธศาสนา โดยตรงก็พูดได้อย่างภาพพจน์ง่าย ๆ ว่าเดินจาก **ปุถุชน** ไปสู่ความเป็น**พระอรหันต์**; อย่างน้อยที่สุด เราก็ควรจะรู้จักความเป็น **ปุถุชน** ของเรา ว่าเตี้ยมันมีอยู่เท่าไร ชีววิถีอะไรตามวิถีของปุถุชน : นิดหนึ่งก็

อยาก นิดหนึ่งก็โกรธ นิดหนึ่งก็โง่ สะเพร่า; นี่ปุณฺณ มั่นทนอยู่ด้วยกิเลส. นี่ก็เดินจากสภาพอย่างนั้นไปสู่ความเป็นพระอริยเจ้า คือไปห่างออกไปจากความเป็นอย่างนี้ ก็หมายความว่า ความเป็นอย่างนั้นมันจางลงๆ บางลงๆ.

ที่เรียกว่า เป็นปุณฺณ คนหนาแน่น มันก็บางลงๆๆ จนกว่ามันจะสว่างใสแจ๋ว ไม่มีอะไรมืดมัวหรือปิดบัง นี่ในเรื่องที่เกี่ยวกับความทุกข์ ความดับทุกข์ จะไม่มีอะไรเหลืออยู่เป็นปัญหา ไม่มีมันบังอะไรอีกต่อไป เดินจากปุณฺณไปสู่พระอริยเจ้า หรือว่า เดินจากความเป็นปุณฺณไปสู่ความเป็นพระอริยเจ้า ถ้าระดับสุดท้ายก็เรียกว่าพระอรหันต์ ไม่ถึงนั้นก็เรียกว่าโสดา สกิทก้า อนาคา ไปตามลำดับ.

นิพพานของท่านเหล่านั้นก็สูงขึ้นตามลำดับ คือมากขึ้นตามลำดับ ยาวนานขึ้นตามลำดับ; อย่างว่านิพพานของปุณฺณ ที่เป็นเอง ว้างเอง เย็นเองอยู่บ้าง พอจะมีให้ดูบ้างนี้ มันก็มีอยู่ระดับหนึ่ง, พอเลื่อนไปสู่ความเป็นพระอริยเจ้า ก็มีมากขึ้น ยาวขึ้น คิขึ้น อะโรขึ้น ชักเจนขึ้น กว่าจะสมบูรณ์ถึงที่สุดเป็นพระอรหันต์.

แต่ขอบอกว่า บางคนเขาไม่อธิบายอย่างนี้ เขาจะเห็นว่าอธิบายอย่างนี้เป็นเรื่องผิดๆ บ้าๆบอๆ ก็มี; แต่ผมยังยืนยันอยู่ว่า อธิบายอย่างนี้ถูกต้องหรือดีกว่า อย่างน้อยก็เป็นช่องทางที่จะให้เกิดการปฏิบัติได้ง่ายกว่า หรือมีกำลังใจมากกว่า. คนจะได้มีกำลังใจสำหรับจะเดิน อย่าเอาไปไว้เสียไกลลิบ ไม่รู้ว่่าก็หมิ่นชาติก็พันชาติ ไม่รู้ว่่าอยู่ที่ไหน; นิพพานไม่รู้ว่่าอยู่ที่ไหน แล้วก็รู้ว่่าอีกก็หมิ่นชาติพันชาติ. เกียวนี้เราบอกว่ามีอยู่แล้ว ปรับปรุงมันขึ้น develop มันขึ้น มันก็จะสมบูรณ์ขึ้นๆ นี่มันจะสมบูรณ์ถึงที่สุดแหละ; ใช้คำว่าสมบูรณ์นี้มันก็ประหลาดเหมือนกัน : สมบูรณ์สำหรับปุณฺณมันก็แค่นี้, สมบูรณ์สำหรับพระอริยเจ้ามันก็แค่นี้.

สรุปความเท่าที่พูดมานี้ ก็เพื่อให้รู้จักคำว่า “ทาง” กันเสียที; ในที่สุดก็มากล้าพบ อยู่ที่ตัวเองนี่เอง เอามือจับลงไปที่ตัว ร่างกายนี้ ก็ อ้าว, พบว่า “ทาง”

มันอยู่ที่นี้. การเดินทาง และเดินเสร็จแล้ว มันก็อยู่ที่นี้ เพราะว่าตัวชีวิต ตัวร่างกายนี้ มันเดินอยู่เรื่อย กองงามอยู่เรื่อยทุกวัน ๆ หรือว่ามันเปลี่ยนแปลงไป ก็ตามใจ ก็เรียกว่า เดินเหมือนกัน.

ส่วนจิตมันก็เดินอยู่ทุกวัน ส่วนสติปัญญามันก็เดินอยู่ทุกวัน; เพราะฉะนั้น เราวมเรียกกันว่าทั้งหมดมันรวมอยู่ที่นี้. เพราะจิตก็ไม่ปรากฏได้ที่อื่น นอกจากที่ ร่างกายนี้, แล้วปัญญาก็ไม่ปรากฏได้ในที่อื่นนอกจากที่จิตนั้น; ก็เลยเอามาใส่ไว้ใน ร่างกายยาวประมาณวาหนึ่งนี้หมด.

ทุกเรื่องมารวมอยู่ที่ร่างกาย ที่ยาวประมาณวาหนึ่งนี้; ฉะนั้น คุณให้ตีๆ อย่าไปพะเงื่อหาไปที่อื่น มันจะน่าหัว มันจะน่าสงสาร เพราะว่ามันอยู่ที่นี้ ว่า “เพชร มีอยู่ที่หน้าผากแล้ว คนโง่หาไม่พบ” จำอันนี้ไว้เป็นคติ หรือเป็นอุทาหรณ์เปรียบเทียบ สำหรับเราจะได้อะไรสักแสงหาวะไรให้พบ, ให้พบตามที่มีมันมีอยู่จริง และมีอยู่ข้างใน.

สรุปว่า ชีวิตนี้เดินทางอยู่ตลอดเวลา

สรุปความตอนนั้นก็ว่า **ทางมีอยู่แล้วที่เนื้อที่ตัว;** ไม่เป็นแต่เพียงตัวทาง เจยๆ แต่เป็นทั่วการเดินทางด้วย แล้วก็เดินเสร็จแล้วด้วย : มันมีเรื่องเกิดขึ้นเป็นเรื่องๆ แล้วก็เสร็จไปเป็นเรื่องๆ. อย่างที่นี้ เราก็มียหลักของเราว่า “เสร็จทุกวัน” การงาน การก่อสร้างการอะไรก็ดี เสร็จทุกวัน มันก็เสร็จเท่าที่มันเสร็จไปทุกวัน มันจริง.

ที่เขาว่าไม่รู้จักเสร็จ หรือเขาอาจจะเสร็จเมื่อนั้นเมื่อนี้ เพราะเขาวางมาตรฐาน อย่างอื่น; ส่วนเราวางตามกฎของธรรมชาติ ตามระเบียบของธรรมชาติมันเสร็จทุกวัน : พอเราตั้งใจทำมันก็เกิดขึ้น, พอเราทำเสร็จไปวันหนึ่ง จะเลิกจะปิดไฟนอนนี้ มันก็เสร็จไปแล้ว, เสร็จเพราะว่าเราเลิกคิด เลิกกระทำ เลิกยุ่งกับมัน.

ขอให้อธิว่า **ชีวิตนี้เดินทางอยู่ทุกวัน** หรือทุกชั่วโมง ทุกนาที ทุกวินาที เสร็จเป็นเรื่องๆ เรื่องๆ ไป ตามแต่ที่จะเป็นเรื่องเล็ก เรื่องใหญ่ หรือเล็กมากใหญ่มาก;

ยิ่งดูจะยิ่งเห็นว่า ชีวิตนี้คือการเดินทาง แล้วก็ประยุกต์ได้ทันที ไม่ต้องเก็บไว้ในหนังสือ ในตำรา ในพระกัมภีร์ หรือไว้ที่ไหนก็ไม่รู้. การเดินทางอยู่ที่ตัวการกระทำประจำวัน, ที่ร่างกายจิตใจที่กำลังประกอบกันอยู่เคลื่อนไหวกันอยู่ นี่เป็นการเดินทางอยู่.

การเดินทาง ต้องเดินให้ถูก

ที่นี่ ที่จะพูดต่อไปนี้ ก็คือว่าเดินให้มันถูก; เมื่อเป็นการเดินอยู่แล้ว ก็เหลือแต่ว่าเดินให้ถูก. เดินถูกอย่างไร? ก็ไปเปิดดูไปศึกษาดู เรื่องอริยมรรคมีองค์ ๘; บางทีก็เอามาสะดวกทสวคมนต์แปลท่องกันอยู่นี้ : **สัมมาทิฏฐิ** - ความเห็นชอบ **สัมมาสังกัปโป** - ความดำริชอบ **สัมมาวาจา** - พูดจาชอบ **สัมมากัมมันโต** - การงานชอบ **สัมมาอาชีโว** - ดำรงชีวิตชอบ **สัมมาวายาโม** - พากเพียรชอบ **สัมมาสติ** - ระลึกรชอบ **สัมมาสมาธิ** - ตั้งใจมั่นชอบ. ตัวหนังสือทั้งนั้น; จะเห็นชอบหรือว่าจริงขึ้นมาอย่างไร? ที่ว่าแต่ปาก เป็นตัวหนังสือทั้งนั้น เพราะไม่ประยุกต์; ต้อง**ทำให้มีความถูกต้อง อยู่ในสิ่งเหล่านี้ตลอดเวลา** จึงจะเป็นอริยมรรคมีองค์ ๘ อยู่ในเนื้อในตัวตลอดเวลา.

ข้อหนึ่ง ว่าความเห็นชอบ - **สัมมาทิฏฐิ** ตามตัวหนังสือก็แปลว่าทิฏฐิชอบ; **ทิฏฐิ** คือ **ความเห็น**. ความเห็นเป็นคำกลางๆ เพราะในชีวิตย่อมมีความคิดความเห็น; นี่ต้องคิดเห็นให้ชอบให้ถูก. เมื่อพูดว่า **ชอบ** หรือ **ถูก**นี้ มันก็ต้องแน่ว่าจะ**ดับทุกข์ได้**, ความคิดเห็นอันนั้นต้องถูก คือดับทุกข์ได้. ฉะนั้น ส่วนใหญ่จึงมุ่งไปยังความดับทุกข์; ความคิดความเห็นอย่างอื่นไม่จำเป็น หรือจะเรียกว่าไม่มีค่าก็ได้.

ความคิดความเห็นที่ดับทุกข์ได้ ไม่ว่าทุกข์ชนิดไหน เป็นความเห็นที่มีค่าหรือจำเป็น; ดังนั้นจึงระบุไปยังความคิดเห็นเรื่องเกี่ยวกับความทุกข์และความดับทุกข์, พุทโธสันตที่สุดก็ **“ดับทุกข์”** เท่านั้นแหละ.. ถ้าจะแจกออกเป็นรายละเอียดมันก็มีมาก; ไปหาอ่านเอาเอง เฉพาะที่ผมพูดหรือเทศน์ มีผู้พิมพ์ไปแล้วก็มากรายแล้ว ไปอ่านเอาเองเถอะ.

เกี่ยวกันก็จะสรุปเอาแต่ใจความว่า **ข้อหนึ่ง** ความเห็นที่จะช่วยให้เกิดการปฏิบัติที่ค้ำทุกข์ได้ นี่เป็นความเห็นชอบ, กระทั่งการพอกพูนความคิดเห็นอันนี้ ก็เรียกว่าปฏิบัติชอบเหมือนกัน. ถ้าทำสมาธิฐานให้เกิดขึ้นให้เจริญขึ้น ก็เป็นการปฏิบัติชอบอยู่ในตัว, เป็นการเดินทางอยู่ในตัว; จำกัชอบเขตไว้สักหน่อย ไม่อย่างนั้นก็จะไปคิดมากเกินไปไม่ทันแก่เวลา. ไปศึกษามากเกินไป ไม่ทันแก่เวลา : ตายเสียก่อนตายเสียเปล่า. รู้จักจำกัชอบเขตของการศึกษาความคิดความเห็นให้มันพอเหมาะพอดีให้ทันแก่เวลาให้ค้ำทุกข์ได้ก่อนเข้าโลงก็เป็นการดี; ให้ค้ำทุกข์ได้เนิ่นไปกว่านั้นเท่าไรก็ยังมีกำไรมากกว่านั้น.

ข้อสอง สัมผัสกับไป สังกัปไป/ตัวนี้ แปลว่า **ต้องการ ความหวัง** หรือ **ความใฝ่ฝัน** ก็ได้ นั่นคือสังกัปไป. ทุกคนมีสังกัปไปอยู่ตลอดเวลาเลย แต่ว่าไม่ค่อยจะชอบ คือไม่ค่อยจะถูกต้อง ไปจัดเสียใหม่ให้ตรงร่องตรงรอย ให้ถูกต้อง ให้คำริที่จะออกจากความทุกข์; เช่นมีความทุกข์เพราะมันจมอยู่ในกาม ก็คำริออกจากกาม, หรือเป็นทุกข์เพราะว่าไปโกรธ ไปเกลียดอะไร ที่มันตรงกันข้ามจากกาม นี่ก็ออกมาเสีย. แล้วความคำริรู้สึกที่ไฉไล ทำให้ลำบากโดยไม่จำเป็น ที่เรียกว่าหิงสา ทำให้ลำบากโดยไม่จำเป็นแก่ทุกฝ่าย ก็คำริเพื่อจะออกมาเสีย.

นี่จะเป็นประยุกต์โดยเร็วโดยด่วนที่สุดแก่พวกคุณ ผมบอกให้เลยว่ารีบไปคำริเอาสิ่งที่ไม่จำเป็นออกเสีย; อะไรที่คุณทำอยู่ มีอยู่ ใช้อยู่ กินอยู่ อะไรก็ได้ อย่างไม่จำเป็นนั้น เอาไปขวางทั้งเสียให้หมด จะประยุกต์ข้อนี้มากที่สุด. คำริ ใฝ่ฝัน ต้องการ อันถูกต้อง ล้วนแต่เป็นไปเพื่อดับทุกข์ตามหลักของสัมมาสังกัปไป.

ข้อสาม สัมมวาจา ที่นี้ก็ทำจริงๆ ในทาง การกระทำ พุคจากถูกต้อง; ไม่ใช่เฉพาะคำพูดถูกต้องหรือไพเราะแม้แต่วิธีพูด เวลาที่จะพูด น้ำเสียงที่พูด อะไรก็ต้องให้ถูกต้อง. แต่เมื่อหมายถึงประโยชน์อันสำคัญแล้วก็ถือว่า **ไม่ทำลายประโยชน์**

ข้อสี่ ไม่ทำลายประโยชน์ตน คือ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดเพื่อเจ้า ตามหลักที่รู้จักอยู่แล้ว; รวมความสั้นๆ ก็ว่า วาจาที่มันไม่ทำลายประโยชน์ของใคร แล้วก็ส่งเสริมประโยชน์ นี่เป็นคำที่ควรพูด แล้วก็เรียกว่าเป็นคำพูดที่ถูกต้อง.

ข้อสี่ สัมมาภินันโต ตามตัวหนังสือ การกระทำทางกายนี้ ก็คือการทำงานที่ทางกาย ให้อุกตอง อยู่ในขอบเขตที่ไม่ทำใครให้เดือดร้อน อีกเหมือนกัน และให้สำเร็จประโยชน์ตามที่ควรจะได้รับ ควรจะมุ่งหมาย. เพราะฉะนั้นเราก็ทำการทำงานทางกายนี้เพื่อประโยชน์แก่กายเป็นส่วนใหญ่ อยู่ได้ในส่วนกาย กายอยู่ได้ ใจก็อยู่ได้; ใจอยู่ได้สติปัญญาที่อยู่ได้.

ข้อห้า สัมมาอาชีโว : อาชีวะ - ชีวิตหัว, อา ว่าหัวถึง, ชีวะ ว่าชีวิต; อาชีโว นี้ ก็มีชีวิตที่ดำรงอยู่ การดำรงอยู่แห่งชีวิต. ถ้าชีวิตทั้งหมดนี้ถูกต้อง แล้วมันก็ต้องไปทุกอย่าง : เรื่องกิน เรื่องใช้ เรื่องอาบ เรื่องถ่าย เรื่องหาเรื่องได้ เรื่องรักษาต่างๆ ก็เป็นการดำรงชีวิตร้อยอย่างถูกต้องตามแบบของบุคคลนั้นๆ ที่ว่าเขาอยู่ในระดับไหน, เขาเดินไปถึงไหนแล้ว; พระก็อย่างหนึ่ง, ขรรวาสก็อย่างหนึ่ง.

ข้อหก สัมมาวาจาโม - พากเพียรถูกต้อง คือใช้กำลังงานไปแต่ในทางที่ถูกต้อง. ท่านวางหลักไว้ว่า ให้อภัยยามที่จะละเมิดๆ เสีย; อย่าทำเข้ามา พยายามละเสีย แล้วพยายามให้ความถูกต้องเกิดขึ้น แล้วรักษามันไว้. นี่เรียกว่า ความพากเพียรที่ถูกต้อง ไม่ให้ความชั่วเกิดขึ้น, แล้วละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว, ให้ความดีเกิดขึ้น, และรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้วนั้นๆ : สั้นๆ ๔ หัวข้อ แต่กินความกว้างหมด ภูหน้าที่ควรกระทำ แล้วก็กระทำ.

ข้อเจ็ด สัมมาสติ - มีการคุมสติอยู่อย่างถูกต้อง นี่ก็พูดแล้วในเรื่องสติหรือสมปฤติ ในการบรรยายครั้งแรกๆ. เหลือแต่ให้อุกตองอยู่ด้วยการควบคุมไวก็เรียกว่า สัมมาสติ; ไม่เปิดช่อง ไม่เปิดโอกาส ให้ความเสียหายทุกชนิดมันเกิดขึ้น

นั้นแหละเรียกว่าสัมมาสติ. มันเหลืออยู่แต่ความถูกต้อง ก็เป็นความสุขหรือเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาอยู่โดยอัตโนมัติ. อย่าผลอสติ แล้วก็อย่าไปหาอะไรมาทำลายสติ : การกิน การดื่ม การเสพ การคบ การอะไร กับสิ่งที่ผิดๆ ทำให้มีนเมา แล้วทำลายสติ; อย่างนี้อ่าไปยุ่งกับมัน. ความถูกต้องนี้ให้อยู่ในร่องในรอย คือให้ถูกต้องอยู่เสมอ อย่าให้ผิดพลาดเกิดความทุกข์ขึ้นมา; ถ้าผิดพลาดจะเกิดความทุกข์ขึ้นมา. แม้เรื่องเล็กๆ ก็อย่างเดียวกัน : พอผิดพลาด ก็ปัญหาเกิด ความทุกข์เกิด อะไรเกิดขึ้นมา.

ข้อแปล สัมมาสติ มีการตั้งใจมันชอบ, ตั้งมันชอบแห่งจิตใจ นับตั้งแต่ทำจิตให้ตั้งมันก่อน ธรรมตามันก็ไม่ค่อยจะตั้งมัน หรือตั้งมันน้อยไป หรือไม่ก็มัก จะตั้งมันผิด; เพราะฉะนั้น จึงมีหน้าที่ว่า ทำให้จิตตั้งมัน เป็นจิตที่มีกำลังสูง, แล้วก็อยู่ในภาวะที่ถูกต้อง. ภาวะที่ถูกต้องนี้ก็เกินไปเพื่อประโยชน์แก่การดับทุกข์ ถ้าตั้งมันจริงแรงจริง; แต่ถ้าเป็นไปเพื่อทุกข์ หรือเพื่ออันตรายแล้วละก็ เรียกว่าไม่ถูกต้อง ไม่ใช่สัมมาสติ, เป็นสมาธิที่เป็นเหยื่อของกิเลส เป็นอุปกรณ์ของกิเลส หาประโยชน์อย่างกิเลส. สมาธิอย่างนี้เป็นสมาธิผิด เป็นมิจฉาสมาธิ ก็ยกไว้ให้พวกโจร พวกยักษ์ พวกมาร พวกอมนุษย์ไปตามเรื่อง. ถ้าเป็นมนุษย์ที่มีการเดินทางที่ถูกต้อง ต้องมีสมาธิถูกต้อง คือจิตตั้งมันเป็นสมาธิ, แล้วก็จิตบริสุทธิ์ผุดผ่อง, แล้วจิตก็ว่องไวแคล่วคล่องต่อหน้าที่การทำงานของจิต นั่นเอง; องค์คุณของสมาธิท่านกล่าวไว้อย่างนี้.

ที่กล่าวนี้ครบ ๘, แปลองค์ เขามารวมกัน เป็นชีวิตหนึ่ง ซึ่งประกอบอยู่ด้วยความถูกต้อง ๘ ประการ เรียกว่า "ทาง". ชีวิตนี้เป็นทาง เพราะชีวิตเป็นทางอยู่เสมอ เป็นการเดินทางอยู่เสมอ.

มรรคมืองค์แปด กล่าวอย่าง สิล สมาธิ ปัญญา ก็ได้

ถ้าชอบพูดเป็น ๓ อย่าง : เป็นศีล สมาธิ ปัญญา ก็พูดได้ คือ สองอย่างแรกเป็นปัญญา : **สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปป**; นี่ ๒ อย่างนี้ เป็นปัญญา ความรู้.

ถัดมาอีก ๓ อย่าง คือ สัมมาวาจา สัมมกัมมันโต สัมมาอาชีโว นี่เป็นศีล. ถัดมาอีก ๓ อย่างคือ สัมมาวายาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ นี่เป็นสมาธิ.

ปัญญามาก่อน เพราะมันเป็นแสงสว่างนำหน้า ก็มาก่อน; แล้วศีลก็เดินตาม, สมาธิก็เดินตาม, ก็ส่งเสริมปัญญาให้แรงขึ้น ศีล สมาธิ ก็แรงขึ้น วนเวียนส่งเสริมกันอยู่อย่างนี้. โดยหลักแห่งการปฏิบัติ เราต้องพูดอย่างที่พระพุทธเจ้าท่านตรัส คือทว่า ปัญญา ศีล สมาธิ, -ปัญญา ศีล สมาธิ, -ปัญญา ศีล สมาธิ. แต่ถ้าเราพูดอย่างทฤษฎี เป็นทัวหนังสือ เป็นปริยัติ เราก็พูดได้ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา, -ศีล สมาธิ ปัญญา.

พอถึงทีที่จะสำเร็จประโยชน์จริง ก็เป็นการปฏิบัติจริง มันกลายรูปเป็น ปัญญา ศีล สมาธิ, ปัญญา ศีล สมาธิ เพื่อไม่ให้มันเข้รกรเข้าพง. เมื่อปัญญามีอยู่ ศีล สมาธิ ก็ถูกต้อง; ฉะนั้นจึงเริ่มจุดของการถูกต้องที่ปัญญา. การศึกษาของเรา ก็เพื่อให้ความถูกต้องแก่ปัญญา; แม้ในจุดเริ่มแรก ก็ต้องมีศีลถูกต้อง สมาธิถูกต้อง ในจุดเริ่มแรก, แล้วมันก็สูงขึ้นมาตามลำดับไปทุก ๆ รอบ. นี้เรียกว่า “ทาง”.

ที่พูดว่า “ประยุกต์” นี้ ก็เพียงเพื่อให้พวกคุณมองดู ว่าทางอยู่ที่ไหน; และก็เห็นว่ามันมีอยู่แล้วเสร็จแล้วที่เนื้อที่ตัวนี้ เป็นทาง, เป็นตัวทางที่มีการเดินอยู่เสมอ ก็เรียกว่าประยุกต์ได้ มิฉะนั้นก็เป็นเรื่องท่องจำอย่างนกแก้วนกขุนทอง.

ที่กล่าวมาแล้วเป็นเรื่องประยุกต์ทางไปนิพพาน

นี้เรื่องปัญหาของคนที่ว่าจะต้องเดินทาง จะต้องมีการเดินทางให้มันถูกต้อง แล้วเราทำการประยุกต์ด้วยการเอาหลักพระธรรมอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา คืออริยมรรคมีองค์ ๘ สำหรับไปพระนิพพานนั่นแหละ มาประยุกต์ให้เป็นสิ่งที่มีอยู่ในชีวิตประจำวัน แล้วก็เป็นการลากเอาพระนิพพานมาไว้ที่นี้ด้วย ให้มันมาคู่กันอยู่กับการเดินทางอยู่ในชีวิตประจำวัน เป็นพระนิพพานในระดับเริ่มแรก นิพพานตัวอย่าง

นิพพานชั่วขณะอะไรก็ตาม ฉะนั้นก็มีการเดิน และการถึงอยู่ทุก ๆ ชั้น และทุก ๆ ตอน นับว่าไม่เป็นหมันเปล่า ก็รู้จักประยุกต์.

เวลาสำหรับพูดก็หมดแล้ว ต่อไปก็เป็นเวลาสำหรับถาม ใครมีปัญหอะไร ก็ถามเท่าที่ในขอบเขตของคำว่า “ทางหรือการเดินทาง”.

คำอธิบาย ตอบปัญหา

(ถาม) ขอนมัสการพระคุณเจ้า กระผมขอเรียนถามว่า การที่คนเรามีสัมมาสังกัปปไปนั้นจะต้องช่วงชิงสิ่งที่ไม่จำเป็นออกไปเสียนั้น. คำว่าสิ่งที่ไม่จำเป็นนั้น กระผมมีความเข้าใจว่า หมายถึงอะไรกันแน่ อาจจะหมายถึงว่า ค้นหาในสิ่งที่หายาก หรือไม่มีเหตุผล, หรือว่าจะเป็นค้นหาที่ไม่ดีประการหนึ่ง. อีกประการหนึ่ง หรืออาจจะหมายถึงทางตันวัตถุ ที่ไม่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตนั้น เราต้องช่วงชิงออกไป หรืออาจจะมีอะไร.

(ตอบ) ที่ว่าอย่าไปทำในสิ่งที่ไม่จำเป็นนี้ ทำตัวให้ลำบากเปล่านั้น เป็นเพียงคำอธิบายของสัมมาสังกัปปะอันสุดท้าย คือ *หิงสาสังกัปปะ* ให้เป็นวิหิงสา *สังกัปปะ* ชั้นแรกก็มี *คำรียอกจากกาม คำรียอกจากพยาบาท* แล้วก็ *คำรียอกจากเบียดเบียน*.

คำรียอกจากกาม หมายความว่า กิเลสกามนั้นมันทำให้เป็นทุกข์; นี่เราก็ออกจากกาม หมายความว่า *ออกมาเสียจากอำนาจของมัน* มิได้หมายความว่าออกมาจากวัตถุ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความหมายของคำว่ากาม เป็นต้นว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะนี้ มันมิใช่ตัวกาม แต่เป็นวัตถุกาม คือเป็นวัตถุที่เป็นที่ตั้งแห่งกาม. เราก็คงอาศัย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เหล่านั้น ในฐานะเป็นวัตถุปัจจัยสำหรับการเป็นอยู่ในชีวิตประจำวัน, เราหลีกเลี่ยงหรือช่วงชิงไปหมดไม่ได้. แต่ในส่วนที่ไม่จำเป็น ช่วงชิงออกไปทิ้งออกไป อย่าไปยุ่งกับมัน; นี่กินความรวมไปถึงข้อสุดท้าย ที่เรียกว่า *หิงสา* หรือ *วิหิงสา*. แต่ต่างกันอยู่ตรงที่ว่า *หิงสา* นั้น *ทำไปด้วยความใจ* กิเลสประเภทโมหะ, ส่วน

กามนั้นนำไปด้วยกิเลสประเภทราคะ หรือโลภะ. ทั้งสองอย่างนี้มีส่วนเกินหรือส่วนที่ไม่ควรจะต้องเกี่ยวข้อง คือทำให้เกิดกิเลส เกิดทุกข์ แล้วก็ไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้อง.

หลักนี้เป็นหลักที่ควรระมัดระวังให้เห็นและเข้าใจ : กาม นั้น เป็นเรื่องกิเลส-กาม, พยาบาท นั้น ทำคนอื่นให้ลำบากเดือดร้อนเป็นตายด้วยเจตนา คือทำร้ายผู้อื่น, ส่วน หิงสา นี้ข้อสุดท้ายมัน เป็นโมหะ ทำตัวเองด้วย ทำผู้อื่นด้วย ก็ได้ ให้ลำบากให้ทุกข์ยาก โดยไม่มีเจตนา โดยไม่รู้สึกรู้ส; ผิดกันอย่างนี้. ฉะนั้นไม่มีขัดขวางกับหลักการอะไรหมด; ถ้าถือเอาความหมายถูกต้อง.

ความรู้สึกลึกลับ ของมนุษย์นั้น เป็นไปได้ใน ๓ ทางนี้ คือทาง กาม แล้วก็ทาง พยาบาท หรือประทุษร้ายผู้อื่น แล้วทาง วิหิงสา คือทำกันและกันให้ลำบากโดยไม่เจตนา; อย่างแรกมาจากโลภะ หรือ ราคะ, อย่างที่ ๒ มาจากโทสะ หรือ โภคะ, อย่างที่ ๓ มาจากโมหะ หรือ อวิชชา ที่มันเหลือจากที่อื่น.

เรามุ่งหวังให้ออกมาเสียจากอันตรายทั้ง ๓ นี้ ก็เรียกว่าเป็นความมุ่งหวังที่ชอบหรือที่ถูกต้อง; ฉะนั้นถ้าจะเอามาประยุกต์ในเรื่องการงาน อย่าให้การงานของเราต้องเป็นไปในลักษณะนี้. การงานหรือการศึกษาการเล่าเรียน; การงานก็แล้วกัน, เรียกว่าการงานก็แล้วกัน ที่ทำอยู่นี้ อย่าให้ถ่วงลงไป ใน ๓ อย่างนี้ คือ ถ่วงลงไปในการหรือว่าเป็นไปเพื่อทำร้าย ประทุษร้ายผู้อื่น, หรือ ทำผู้อื่นหรือเราเองด้วย ให้ลำบากโดยไม่เจตนา. นี่เป็นหลักอย่างนี้. คำถามที่ถามนั้นยังไม่จับใจความทั้งหมดกันได้ จึงถามอย่างนั้น.

ขออีกทีหนึ่งว่า สัมผัสังกัปโป – ความประสงค์ หรือ ความหวัง หรือ ความต้องการ หรือ ความดำริ หรือ ความใคร่ แล้วแต่ละเรื่องที่เป็นไปอย่างถูกต้องนั้น คือ เป็นไปเพื่อให้มันถอยห่างออกมาเสียจากกาม จากพยาบาท และจากหิงสา.

(ถาม) ที่ท่านอาจารย์ได้บรรยายว่า ชีวิตคือการเดินทาง แล้วที่ท่านได้ยกว่าการเดินทางนั้น, ตัวทางนั้นคืออริยมรรคมีองค์ ๘ กระผมอยากจะเรียนถามท่านอาจารย์ว่า นอกจากอริยมรรคมีองค์ ๘ แล้ว ยังมีมรรคมีองค์อื่นอีกไหมครับ ที่จะเดินทางจากความทุกข์ไปสู่ความไม่มีทุกข์. เพราะว่าอย่างคริสตชนกับอิสลามิกชน หรือชนซึ่งอาจจะถือว่าคนไม่มีศาสนา หรือไม่มีศรัทธาว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้ เป็นหนทางเดินทางจากความทุกข์ไปสู่ความไม่มีทุกข์นั้น. อยากจะเรียนถามท่านอาจารย์ว่า นอกจากอริยมรรคมีองค์ ๘ แล้ว ยังมีมรรคมีองค์อื่นหรือไม่?

(ตอบ) ตอบได้เลยว่าไม่มีมรรคมีองค์ทางอื่นใด ที่จะเดินทางจากความทุกข์ไปสู่ความดับทุกข์ นอกจากอริยมรรคมีองค์ ๘; หากแต่เรามีชื่อเรียกอย่างอื่น. เราก็ได้ยินชื่อเรียกอย่างอื่น แต่เราไม่รู้จัก เรามองไม่เห็น ไม่เข้าใจว่า นั่นก็คืออริยมรรคจะเป็นเสียอย่างนี้ คือโดยเนื้อแท้ต้องเป็นอริยมรรค แต่เขาอาจจะเรียกชื่ออย่างอื่น.

เมื่อพูดถึงเรื่องกันไปถึงศาสนาต่างๆ แล้วก็ควรจะไปสังเกตคำว่า ทุกศาสนา นิยมคำว่า “ทาง”; ตะวันออกสุดเราเห็นก็มีคำ คำว่า เต้า ก็แปลว่า ทาง, โซโรแอสเตอร์ ก็ใช้คำว่า ทาง เป็นชื่อของธรรมะ, คริสเตียนพระเยซูก็บอกว่า “ฉันแหละคือทาง” เอาตัวพระเยซูเองเป็นทาง. มีคำว่า “ทาง” อย่างอื่นอีกมาก ศาสนานอกจากที่กล่าวมานั้น ก็เป็นเครื่องหรือว่าเป็นลูกหลาน ออกมาจากศาสนาเก่าๆ เหล่านี้ ก็แปลว่ามีทางเหมือนกันหมด.

ปัญหามันจะเกิดขึ้นว่า “ทาง” ที่ว่ามีด้วยกันนั้น เหมือนกันหรือไม่? สังเกตดูแล้ว เหมือนกันโดยใจความ คือ จะต้องทำลายกิเลสตัณหา นี่ทั้งนั้นเลย. การทำลายกิเลสตัณหา มีใจความสำคัญ สรุปลงไปทำลายความเห็นแก่ตัว. ความเห็นแก่ตัวนี้เป็นความโง่เขลาอันหนึ่ง; เมื่อทำลายความโง่เขลาเสียได้แล้ว ความเห็นแก่ตัวมันก็หมดไปเอง.

เราจะดูที่มันใกล้เคียงกัน ก็เช่นว่า พระเยซู ว่า “ฉันแหละคือทาง” นี้ก็หมายความว่าต้องปฏิบัติอย่างพระเยซู; พระเยซูจึงจะกลายเป็นหนทางให้คนนั้นเดินไป

หาพระเจ้า. นี่พอพูดถึง การปฏิบัติตามพระเยซู ที่ถูกต้อง ไม่ใช่อย่างงมงาย นั่นก็คือ การทำลาย ความเห็นแก่ตัว : ไม่ต้องมีตัวของตัว, มีตัวของพระเจ้า, มีตัวของความถูกต้อง, มีตัวของความเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น. ถ้ามีอย่างนี้อยู่แล้ว ก็จะถูกต้องหมดโดยอัตโนมัติ ไม่มาตรการอันใด ก็อันหนึ่งแหละเป็นแน่นอน.

เราต้องยอมรับว่า สิ่งที่เราเรียกว่า ทาง ตามหลักเกณฑ์ของอภิปรัชญาที่มีอยู่ได้ในระบบศาสนาอื่น แต่ว่าไม่ถึงขนาด; ถ้าไม่มีอยู่แล้วในระบบศาสนาใด ศาสนานั้น จะไม่มีการจับทุกซ์ได้เลย.

ถึงแม้ว่า พระพุทธเจ้า ท่านจะได้ตรัสว่า “ในธรรมวินัยใด คือในลัทธิใด ศาสนาใด ไม่มีอภิปรัชญาที่มีอยู่ ๔ ในลัทธินั้นจะไม่มีสมณะที่ ๑ คือโสดาบัน, สมณะที่ ๒ คือสกิทาคามี, สมณะที่ ๓ คืออนาคามี, สมณะที่ ๔ คืออรหันต์” ดังนั้นก็ตาม. นี่ไม่ได้เป็นเครื่องบ่งชี้ไปหมดว่าไม่มีในศาสนาอื่น; เพราะว่าการปฏิบัติที่ทำลายความเห็นแก่ตัวแล้ว ก็จะรวมอยู่ในความถูกต้องอันนี้. แม้จะไม่ต้องหมายความว่าจะเป็นพระอรหันต์อย่างเดียว ก็เป็นพระอริยเจ้าที่ทรง ๆ ลงไป.

หรือ พระพุทธเจ้าท่านตรัสระบุลงไปว่า “อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เต็มเปี่ยมตามหลักของพุทธศาสนา” เราจะต้องถือว่า พระพุทธเจ้าท่านไม่สงวนลิขสิทธิ์ คือไม่มีกิลเลสที่เป็นเหตุให้สงวนลิขสิทธิ์เหมือนกับพวกเรา; หรือพุทธบริษัทนี้เองมีกิลเลสที่เป็นเหตุให้สงวนลิขสิทธิ์ ซึ่งพระพุทธเจ้าท่านไม่มีเลย. ฉะนั้นท่านจึงกล้าตรัสไว้ว่า “ให้ เป็นอยู่กันโดยชอบ โลกนี้ไม่วางจากพระอรหันต์”.

นี่เมื่อท่านจะนิพพานอยู่หยก ๆ ท่านยังตรัสอย่างนี้ ว่า “เป็นอยู่โดยชอบ โลกนี้ไม่วางจากพระอรหันต์” คำว่า “โดยชอบ” นี้ เราไม่อาจจะสงวนเอาไว้เฉพาะเราพุทธบริษัท แต่เป็นไปได้แก่ทุกระบอบลัทธิ; ไม่ต้องพูดถึงว่าเราถือว่ามีพระพุทธเจ้าหลายองค์ได้ตรัสรู้ผ่านมาแล้ว ในลัทธิอื่น, นั่นก็มีแน่. แต่ว่าที่ไม่เรียกว่า

พุทธศาสนานี้ เรียกว่าศาสนาอื่น นี่ก็ต้องยอมรับว่า เขาก็มีระบบที่อาจจะเรียกได้ว่า “เป็นอยู่โดยชอบ” ไม่มากนักน้อย; ฉะนั้นจึงถือว่า สิ่งที่เรียกว่าทาง ตามความหมายในพุทธศาสนานี้ จะต้องมียุ้งบ้างไม่มากนักน้อยเช่นเดียวกัน ในระบบนั้น ๆ.

ถ้ายังไม่นึกไปถึง หลักอันหนึ่ง ที่มีอยู่ว่า “หลุดพ้นได้ เพราะศรัทธา, หลุดพ้นได้ เพราะความเพียร, หลุดพ้นได้ เพราะปัญญา; ต่างกันเป็น ๓ อย่าง อย่างนี้ด้วยแล้ว ก็ยังเป็นเครื่องรับรองว่า แม้ใน ระบบที่หลุดพ้นด้วยศรัทธา – ความเชื่ออย่างเต็มที่ ก็มีทางเหมือนกัน แต่เขายก *เอาศรัทธา* หรือ *สัมมาทิฐิ* เป็นเบื้องหน้า. ระบบที่มีความเพียรเป็นเบื้องหน้า ก็มีเหมือนกัน ก็มีทาง, ระบบที่ใช้ปัญญา เป็นเบื้องหน้าก็มีทาง เหมือนกัน.

นี่ตามความรู้สึกของผมถือว่า ทุกศาสนา ที่มีคำสอนสำหรับให้ทำลายความเห็นแก่ตัวแล้วต้องมี “ทาง” ด้วยกันทั้งนั้น ตามสัดส่วนไม่มากนักน้อย; ถ้าทำให้หมดความเห็นแก่ตัวได้จริง ก็เรียกว่าสมบูรณ์ได้เหมือนกัน เพียงแต่มันไปเรียกชื่ออย่างอื่น ศาสนาที่ทุกศาสนามุ่งทำลายความเห็นแก่ตัวทั้งนั้น.

แต่ข้อที่อยากจะให้สังเกตอีกหน่อยหนึ่ง มันมีอยู่ว่า ที่เรียกว่าศาสนา ๆ นี้ ไม่เหมือนกันที่เรียกว่าศาสนาบางศาสนานั้น มิใช่ศาสนา มันเป็นเพียงแต่ระบบปรัชญา ไม่เกี่ยวกับการปฏิบัติก็มี; แต่ถึงอย่างนั้นเขาก็คงพูดเรื่องทำลายความเห็นแก่ตัว โดยระบบทฤษฎีหรือปรัชญา.

ส่วน พระพุทธเจ้า ท่านตรัสศาสนาในฐานะ เป็นการปฏิบัติ; เราต้องปฏิบัติ ก็ต้องเป็นทางการเดินทาง เดินทางจากความมีตัวตนเรื่อยไป จนถึงความไม่มีตัวตน มีเท่านั้นเอง, แล้วสอนให้ทราบว่ ธรรมตามันก็ไม่มีตัวตนอยู่แล้ว. เรามั่นใจว่า มีตัวตน; เพราะฉะนั้น เรารับทำให้ฉลาดให้ถูกต้อง ให้ถอนความเห็นว่ามีตัวตน

เรื่อยไป ๆ. นั่นแหละคือการเดินทาง จนไปถึงความจริงซึ่งมันเป็นอยู่เองแล้วว่า อ้าว! ไม่มีตัวตน มันก็จบกันเท่านั้น.

พูดโดยนัยนี้ เพื่อให้เข้ากันได้กับศาสนาลัทธิอื่นที่ว่า เดินทางจากความยึดถือว่ามีตัวตน ไปสู่ความหมดความยึดถือว่ามีตัวตน; อาจจะมีอยู่ในลัทธิเล็ก ๆ ลัทธิย่อยอะไรตามสัดส่วน. เราถือว่า พุทธศาสนาสัมบูรณ์ ในข้อนี้ ทั้งในแง่ของการวาง ทฤษฎี และการปฏิบัติ และการได้รับผลของการปฏิบัติ. เอาเป็นว่า การเดินทางนั้นอยู่ที่นั่น อยู่ที่อยู่แล้วปฏิบัติ แล้วได้ผลของการปฏิบัติ.

(ถาม) อยากจะเรียนถามท่านอาจารย์ว่า ที่คำว่าให้ปฏิบัติธรรมให้อยู่กับเนื้อกับตัวนั้น ถิ่นความกว้าง ๆ คือปฏิบัติองค์มรรคใช้ไหม?

(ตอบ) นั่นแหละว่าปฏิบัติธรรมทั้งหมด สรุปแล้วก็เหลือมรรคมีองค์ ๘ หรือว่าเหลืออยู่ที่ศีล สมาธิ ปัญญา, เหลืออยู่ว่าทำลายกิเลสให้หมดไปนั่น เราต้องทำมันอยู่ ประพฤติปฏิบัติอยู่นั่นแหละ เรียกว่า อยู่ที่เนื้อที่ตัว. ถ้าเราเรียนแต่พูด หรือเรียนกันในโรงเรียน มันก็ไม่มี อยู่ที่เนื้อที่ตัว.

“**อยู่ที่เนื้อที่ตัว**” ก็ทั้งเนื้อทั้งตัว ทั้งกาย ทั้งวาจา ทั้งใจ กระทำอยู่อย่างนั้น คือกระทำอยู่ในลักษณะทำลายหรือบ่อนกนิกิเลส ว่าอยู่ที่เนื้อที่ตัว. จัดให้ดี แล้วก็จะมีอยู่ที่เนื้อที่ตัวทั้งเวลาตื่นและเวลาหลับ; เพราะว่าถ้าจัดไว้ดี ในเวลาตื่นแล้ว เวลาหลับก็ไม่มีโอกาสที่จะให้ฝันไปในทางที่จะเป็นกิเลส คือไม่มีความคิดฟุ้งในเวลากลางคืน; แม้ว่าเราจะไม่ปรับคนที่ทำอะไรในเวลากลางคืนว่า เป็นเจตนาทำผิดทำร้าย. นี่หมายความว่า มันอยู่ที่เนื้อที่ตัวจริงๆ, มันคุมอยู่ทั้งเวลาตื่นและเวลาหลับ.

(ถาม) ท่านอาจารย์ครับ เราอาจจะกล่าวได้ไหมว่า ตัวสมาธิคือสัมมาวายามะ สัมมาสีล สัมมาสมาธิ นั้นเป็นกำลังขององค์มรรคได้ไหม? เพราะว่าไม่ว่าที่ไหน ๆ พอลงมือปฏิบัติ ต้องปฏิบัติสมาธิ หรือเจริญสติ จะกล่าวได้ไหมว่ามันเป็นตัว start หรือเป็นตัวกำลังให้มรรคองค์ ๘ ทั้งหมดไปได้.

(ตอบ) ก็ว่าคำว่าสมาธิคำหนึ่ง เป็นชื่อของหมวดธรรม มันถึงเขาธรรมะหลายชื่อ หลายสิบชื่อ มาสู่คำว่าสมาธิคือหมวดสมาธิ. แต่ถ้าว่าแยกไปเป็นตัวมันเองอย่างเดียว ก็หมายถึงสมาธิล้วนๆ ในชื่อว่าสมาธิ; เช่นในกรณีนี้ สัมมาวายาโม ก็เป็นกลุ่มสมาธิ, สัมมาสติ ก็เป็นกลุ่มสมาธิ, แล้ว สัมมาสมาธิ ก็เป็นตัวสมาธิ; รวมกันเป็นเรียกว่ากลุ่มสมาธิ.

เดี๋ยวนี้ เราจะไปแยกอย่างนั้น ว่า อะไรเป็นตัวกำลัง กำลังงานกำลังแรง มันก็ได้แก่ ตัวสมาธิ. ที่นี้ สติ แม้จะถูกสมมติอยู่ในกลุ่มสมาธิ มันก็ทำหน้าที่อย่างอื่น เช่นรักษาศักดิ์ครองอะไรไปตามหน้าที่ ที่นอกไปจากที่สมาธิมีอยู่. สัมมาวายาโม นั้นมันก็แยกตัวออกไปอีกอย่างหนึ่ง คือ ว่าไม่หยุด; ถ้าสมาธิมันเกิดหยุดกำลังมันเกิดหยุดก็ใช้ไม่ได้; จะต้องไม่ให้หยุด ก็ว่าต้องมีอยู่เรื่อย นี่แหละสัมมาวายาโม อย่าให้ขาดตอน.

ในมรรคมียก ๘ นี้ อุปมาได้แปลกๆ ไปคิดเอาเอง. ถ้าว่าจะ เป็นเรื่องของการเดินทาง ละก็ ก็ให้เป็นเรื่องของการเดินทางไป; เช่นว่า สัมมาปฏิญญา เป็น ความรอบรู้ ในแผนที่ ในทิศทาง อะไรต่างๆ จนเกิด สัมมาสังกัปป ไป คือ อยากจะไปจริงๆ แล้วก็ไปด้วย สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว; นี่เป็นการเดินทางไป. สัมมาวาจา เหมือนกับว่ามันมีปากที่จะช่วยการเดินทางให้สำเร็จ อย่าเกิดอันตรายขึ้นในระหว่างทาง, สัมมากัมมันโต นี่ก็เหมือนกับว่า มันเดินไปด้วยอุปกรณ์อะไรต่างๆ, สัมมาอาชีโว นี่มันก็มีเสบียงทางไปอย่างเพียงพอด้วย. สัมมาวายาโม ก็ว่ามันมีการเดินที่ไม่หยุด, สัมมาสติ นี่ความระแวงระวังดี. สัมมาสมาธิ นี่เป็นกำลังมันความมั่นคง แห่งการเดิน นี่เรียกว่าทำอุปมาให้เข้าใจชัด สำหรับคำว่าเดินทางควรจะเป็นอย่างนี้.

นี้มีอุปมาอีกมากมาย เช่น ตกทะเลจะขึ้นมานบนบก หรือว่า ไฟไหม้จะออกมาเสียจากกองไฟ นี่อุปมาอีกมากมาย. รวมความแล้ว สมาธิเป็นตัวกำลัง,

ปัญญาเป็นแสงสว่าง หรือเป็นความคมกล้า, **ศีล**เป็นรากฐาน เป็นอุปกรณ์ในขั้นแรก ๆ ทุกแง่ทุกมุม.

อย่างในอุปมาที่เราพูดกันในวันก่อน เรื่องชีวิตนี้คือการลัดตามอยู่เสมอ **ปัญญา**เป็นดาบที่ได้มา มาลับที่ **หีน**คือสมาธิ, **อิน**อยู่บนแผ่นดินที่ถูกต้อง คือศีล แล้วจึงจะลัดได้ แล้วดาบที่ได้มาอย่างไม่คม มันก็คมขึ้นมา; นั่นก็คืออริยมรรคมีองค์ ๘ เหมือนกัน ในแง่ในอุปมานั้น.

คุณต้องอุปมาได้เองตามความพอใจ เพราะมีเหตุผลอยู่ในตัวแล้ว ไม่จำเป็นต้องไปถือเอาอุปมาที่คนอื่นเขาวางไว้ก็ได้. ถ้าเราอุปมาได้เองดีกว่า ชัดเจนกว่า มีประโยชน์กว่า. **สมาธิ**เหมือนกำลัง, **ปัญญา**เหมือน ความคมหรือ แสงสว่าง **ศีล**เหมือนกับ **พื้นฐาน** สำหรับเหยียบ สำหรับยืน ในการปฏิบัติหน้าที่การงาน.

(ถาม) มีอีกข้อหนึ่งที่เกี่ยวข้องกันกับปัญญากับสมาธิ ที่ท่านอาจารย์ได้เคยเขียนไว้เกี่ยวกับปัญญาวิมุตติ ผมยังคลงแคลงใจอยู่บางตอนว่า ถ้าปัญญาล้วน ๆ แล้วมันจะเดินทางไปได้ลำบาก; อย่างกราบเรียนถามท่านอาจารย์ว่า สมาธิที่เป็นพื้นฐานสำหรับปัญญาวิมุตตินั้นมันมีขอบข่ายกว้างเท่าไร?

(ตอบ) พูดถึงเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตตินี้มีปัญหามาก คือเขาอธิบายกันต่างๆ แล้วมีอธิบายกันอย่างหละหลวมกำกวม จนฟังได้ว่า : เจโตวิมุตติ ก็หลุดพ้นด้วยอำนาจจิตล้วน ๆ. ปัญญาวิมุตติก็หลุดพ้นได้ด้วยอำนาจปัญญาล้วน ๆ อย่างนั้นมันผิดหลัก; หรือที่เราจะมองเห็นได้นั้น มันก็ผิดพระพุทธวจนะ. ถ้าผมได้พูดไว้ที่ไหนว่ามี **บรรลุมรรคผล**ได้ด้วยอำนาจปัญญาล้วน ๆ แล้วละก็ **ขอให้ถือว่าผิด**. แต่ไปกันดูเถอะว่าผมพูดไว้ที่ไหน ถ้าพูดไว้ที่ไหนมีพูดอย่างนั้นจริง ก็ขอให้ถือว่าพูดผิด; เพราะว่าที่ถูกนั้น **มีข้อเท็จจริงอยู่ว่า** เจโตวิมุตติก็หลุดพ้นด้วยอำนาจจิต เป็นหลักสำคัญไม่ใช่ว่า **หมด**, ปัญญาวิมุตติก็หลุดพ้นด้วยอำนาจปัญญาเป็นส่วนสำคัญ แต่ก็ไม่ใช่ว่า **หมด**;

ก็ หงจิดและหงบัญญัติ นั้น ต้องมีอยู่ด้วยกัน, แล้วก็ มีศีลอยู่ โคธอดโนมติ ในจิตและ บัญญานัน; แล้วมันก็ต้องหลุกพันด้วยหงศีล และสมาธิ และบัญญัติ นั้นแหละ.

แต่เดี๋ยวนี ทำไมไปแยก เรียกว่า เจโตวิมุตติ บัญญาวิมุตติ ? เพราะว่าบางคน เขา มีความสามารถทำจิตให้เป็นสมาธิอย่างสูงสุด อย่างเกินความต้องการ แล้วก็ หลุกพันกิเลสด้วยอำนาจบัญญัติ ซึ่งเป็นข้างเท้าหลัง. ในกรณีนี้ถือว่า เขาล้างจิต ขึ้นเป็นเบื้องหน้า; แต่กิเลสมันก็ขาดลงไปด้วยอำนาจของบัญญัติ. คนโดยมากทำ อย่างนั้นไม่ได้ ก็เป็นพวกบัญญัติวิมุตติ.

พวกบัญญัติวิมุตติ มีสมาธิพอสมควรซ่อนอยู่ในบัญญัติ อย่างไม่มองเห็นทั่ว ก็มีบัญญัติเป็นเบื้องหน้า คือบัญญัติตามแบบที่คนทั่วๆ ไปจะสร้างสมขึ้นมาได้; หมายความว่าอยู่ในโลกนาน ใต้เห็นอะไรมา มีความแก่หงอมของบัญญัติ ก็พอมองเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาได้อย่างเด็ดขาด. แต่ด้วย คำสั่งของสมาธิ ที่เพียงพอ พอเพียง เท่านั้น คือซ่อนอยู่พอกับบัญญัติ ไม่ล้นออกมาให้เห็น จึงมองไปในรูปว่าบัญญัติ เป็นเบื้องหน้า, เป็นตัวการสำคัญของการบรรลุผลของคนประเภทนี้. ถึงแม้จะ ว่าบรรลุด้วยแบบสุขวิปัสสก มันก็ด้วยบัญญัติและก็ยังมีสมาธิอยู่ในขั้นตามลำดับ ส่วน แก่ผู้ที่ จะบรรลุได้อย่างสุขวิปัสสก.

ผมไม่มองเห็นว่า จะ หลุกพันไคด้วยอำนาจของบัญญัติ ล้วนๆ แต่ต้องมี สมาธิ อยู่โดยสักส่วน ซ่อนอยู่ใต้บัญญัติพอที แล้วมีศีลซ่อนอยู่ในนั้น อย่างไม่ให้เห็นทั่ว ด้วย, แล้วสมาธิก็มี บัญญาก็มี ศีลก็มี. จะพูดกันแล้วก็ทั้ง ๓ พวกนั้นแหละ, หรือ ทั้ง ๒ พวก คือทั้งอย่างเจโตวิมุตติ และบัญญัติวิมุตติ, แต่ละพวกก็มีศีล สมาธิ บัญญา ในการบรรลุ แม้สุขวิปัสสก ที่ว่าหย่อนกว่าใครแล้ว มันก็ยังมีทั้งศีล สมาธิ บัญญา แต่ไม่ยกเอามาเป็นเบื้องหน้า ไม่ยกเอามาเป็นเครื่องเชิดชู ไปเสียทั้งหมด.

คนบางพวกเขามีสมาธิเป็นเบื้องต้น เรียกว่าเจโตวิมุตติ; ถ้าจะพูดให้ฟังง่ายไม่ฟังเผื่อถือว่า เจโตวิมุตติ หลุดพ้นด้วยอำนาจปัญญาและกำลังจิตอันสูงสุด, ปัญญาวิมุตติก็หลุดพ้นด้วยอำนาจปัญญา และด้วยอำนาจของสมาธิที่พอดีๆ ไม่เลบออกมาให้เห็น. สุขขวิปัสสาก็หลุดพ้นด้วยอำนาจของปัญญา แล้วยังจะมีอะไรน้อยไปกว่านั้นอีก แต่ก็มี ศีล สมาธิ ปัญญา นี้แหละ.

การหลุดพ้นมีด้วยปัญญาทั้งนั้น จะเป็นพวกไหน ถ้ามีการหลุดพ้น จะหลุดพ้นด้วยตัวปัญญา แล้ว นอกนั้นเป็นอุปกรณ์ เช่นสมาธิที่เป็นอุปกรณ์, เช่น ศีล เป็นอุปกรณ์; แม้การตัดให้ขาดออกไป เราต้องถือเอาความคมนี้เป็นการตัดส่วนกำลังหรือน้ำหนัก หรืออุปกรณ์อื่นๆ นี่ก็เรียกว่าอุปกรณ์ เพื่อให้ความคมทำหน้าที่ของมันสำเร็จ.

การตัดต้องตัดด้วยความคม; การหลุดพ้นก็หลุดพ้นด้วยปัญญา ซึ่งเป็นความคม นอกนั้นเป็นอุปกรณ์แฝงอยู่เบื้องหลัง ตามสมควรแก่บุคคล ซึ่งมีอินทรีย์ มีนิสัยมีอะไรต่าง ๆ กัน. ทุกคนไม่สามารถจะบรรลุด้วยแบบเจโตวิมุตติ; แล้วย่าลึ่มว่ามีบรรลุดด้วยเจโตวิมุตติก็มีปัญญาวิมุตติรวมอยู่ในนั้นด้วย เพราะตัวปัญญานั้นเป็นตัวทำหน้าที่ตัด. คำสอนหลังๆ มาใช้คำว่า สมอญานิก วิปัสสนาญานิกะ; อันแรกมีสมณะแรงกว่าเป็นเบื้องต้น, อันหลังก็มีวิปัสสนาแรงกว่าเป็นเบื้องต้น; นี่ก็หลักเกณฑ์เดียวกับปัญญาวิมุตติเจโตวิมุตติ.

(ถาม) อยากเรียนถามท่านอาจารย์ ปัญหาสุดท้าย สมมุติว่าอย่างพระวาสาอย่างนี้ การมีอาชีพ เช่นว่า การค้าขายอย่างนี้ถือว่าเป็นสัมมาอาชีพได้หรือไม่? ถ้าเพื่อถือว่าเป็นอย่างนั้นก็ขัดกับสัมมาสังกัปป คือความดำริในการไม่เบียดเบียนในการไม่มั่วร้าย; ถ้าขัดกันแล้วคนนั้นก็หมดโอกาสที่จะเดินทาง คือ เดินทางจากความทุกข์ไปสู่ความไม่มีทุกข์.

(ตอบ) คำถามอย่างนี้เป็นคำถามที่จริง คือตรงตามที่มันเป็นจริง; ก็ต้องทำความเข้าใจกันตามขั้นตอน ว่าการที่จะบัญญัติอย่างนั้น บัญญัติอย่างนี้ ว่าได้หรือไม่ได้

ไปหรือไม่ไป. ส่วนที่เป็นการบัญญัติก็มี เรื่องอย่างนี้ท่านก็บัญญัติไว้แล้วว่า “จะเป็นพุทธบริษัทหรือเป็นอุบาสกในพุทธศาสนาอย่างนี้ ต้องไม่ทำอย่างนั้น ที่เรียกว่ามิจฉาวาณิชช : ไม่ฆ่าเนื้อขาย ไม่ขายน้ำเมา ไม่ขายอาวุธ ไม่ขายสัตว์มีชีวิตต่างๆ. ที่ถามนั้นก็แสดงอยู่แล้วว่า เขายังไม่เดินอยู่ในทางนี้, เดินออกนอกทาง หรือกลับทวนหนทางอะไรก็ตามเรื่อง, เขายังไม่ลงไปในทาง, แล้วเรายังไม่ยอมรับว่าเขาเป็นคนที่เดินอยู่ในทาง ก็ไม่มีปัญหาแล้ว.

ส่วนผู้ที่เดินอยู่ในทาง ก็ไม่ไปทำอย่างนั้น; แล้วนี่ก็เป็นเรื่องบทบัญญัติที่ได้บัญญัติไว้ในชั้นศีล ในชั้นศีลธรรม ว่าจะต้องไม่ทำอย่างนั้น. คนที่มองเห็นแล้วก็เดินทางอยู่ ก็ไม่ทำอย่างนั้น. คำว่าขายเนื้อนี้ จะต้องจำกัดให้ชัดว่าฆ่าเนื้อขาย; ถ้าเพียงไปรับเนื้อกระป๋องมาขาย แล้วคงจะไม่รวมอยู่ในข้อนี้.

เฮ้, หมดเวลาแล้ว ปิดโรงเรียน.